

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde *Exilium* (Sürgün)

Dr. Öğr. Üyesi Ümran Ozan Karahan
Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
ozan.karahan@usak.edu.tr

Öz

Roma hukukunda *exilium*, yani sürgün cumhuriyetin ilk dönemlerinde yazılı bir yasaya dayanarak uygulanmamıştır. Bununla birlikte sürgün, sanığın işlediği iddia edilen suçta göre gönüllü veya zorunlu sürgün olarak uygulanmıştır. Özellikle ağır suçlamalarla yargılanan sanıklar zorunlu sürgün ile birlikte ciddi yaptırımlara maruz kalmışlardır. Vatandaşlıkları ile birlikte mal varlıklarını da kaybetmişlerdir. Ancak zamanla sanıklar yargılama sonucu ciddi neticelerden kaçınmak için daha insancıl bir uygulama olan gönüllü sürgünü tercih etmişlerdir. Bazen de sanıklar, dini kökenli olduğu düşünülen *aquae et ignis interdictio* ile barınma ve beslenme imkânlarından yoksun bırakılmışlardır. Bu yaptırım yargılamadan kaçan sanıklar için de uygulanmıştır. Sürgünün bir yönü de, sürgün yerinin seçimi olmuştur. Sürgün yeri, sürgünün kalıcı mı yoksa geçici mi olduğuna göre belirlenmiştir. Sürgün yerine gitmek ise başka bir problem oluşturmuştur. Sürgüne gidecek kişi, öncelikle sürgüne gideceği yerde yaşamını idame ettirebilmek için sahip olduğu servetini yanında götürebilecek şekilde planlama yapmıştır. Her şeye rağmen sürgün, Roma'nın özellikle soylu vatandaşları için önemli olmuştur. Toplumsal sınıfların olduğu Roma'da, alt sınıf mensubu sanıklar için sürgün uygulamasının varlığı bilinmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Roma, cumhuriyet.

Exilium (Exile) in Roman Republic Period

Abstract

The *exilium* which means exile in Roman law had not been implemented on the basis of a written law in the early period of the republic. However, the exile had been put into practice as either voluntary or compulsory due to the crime committed by the accused. The accused who stood trial on serious charges were exposed to severe sanctions such as losing their assets and getting denaturalized along with compulsory exile. However, as time went by, the defendants preferred voluntary exile which had been a more humanitarian criminal sanction in order to avoid serious consequences as a result of the trial. Sometimes the defendants were deprived of shelter and food opportunities with *aquae et ignis interdictio* which was thought to have religious origin. This sanction had also been implemented on the defendants who fled the trial. One aspect of the exile had also been the choice of the location. The exile location had been determined by considering whether the exile had been permanent or temporary. Arriving to the location of exile also posed another problem. The person who would go into exile made a planning so that he could take his wealth with him in order to survive in the exile. Nonetheless, the exile had been an important especially for the noble citizens of Rome. Even though there were social classes in Rome, the existence of exile for the defendants belonging to the lower class is not known.

Keywords: Exile, Rome, republic.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27/10/2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 11/04/2021

GİRİŞ

Suç ve cezanın felsefi yöntemi ile ilgili ilk araştırmalar, ilhamlarını Platon'dan (MÖ 428/7-347) alan Hellen düşünürleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Platon tarafından suç ve ceza ilişkisi yeniden biçimlendirilmiştir. Onun ceza teorisine en önemli katkısı, cezanın iyileştirici amacının olduğunu ileri sürmesidir. Platon'a göre; suçlu eğilimlerinden rahatsız olan kişi, cezadan yarar sağlar. Ancak suçlu, ıslah edici cezaya cevap vermezse (ölümcül olmayan kırbaçlama, hapis veya para cezası gibi) sürgüne gönderilmeli veya ölüme bırakılmalıdır. Platon'a göre diğer önemli amaç ise caydırıcılıktır. Cezalar, yanlış yapan kişiyi suçunu tekrarlamaktan caydırmalı ve bu cezalar başkalarını da caydıracak kadar ağır olmalıdır (Plato, Georgias 525; Protogaras 324; Laws IX). Romalı düşünür Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43) ise ceza teorisi olarak *Pro Scauro*'da, en kötü adamların bile sebepsiz yere suç işlemeyeceğini belirtmektedir (Cic. Or. Scaur. Frag.; Lucil. 1138-1141; Bauman, 1996, s. 3; Grubbs, 2002, s. 7-12).

Hellas'da siyasi yaşamın istikrarsızlığının bir sonucu olarak kayda değer sayıda kişi, zalim yöneticilerin ve radikal demokrasinin altında sürgüne gönderilmişlerdir. Bu yüzden, Themistokles (MÖ 524-459) ve Alkibiadis (MÖ 450-404) Atina tarihinde ilk sürgüne giden ünlü isimlerdendir. MÖ 404 yılında Atina'da otuz tiran, kentte demokrat olanlara karşı terör estirmişlerdir. Bu nedenle ülke dışına kaçan tiran karşıtı demokratlar, Atina'da otuz tiranı devirmek için geri dönmüşler ve otuz tiran yönetimini sona erdirmişlerdir. Hellas'da Roma işgalinin ilk dönemlerinde ise, Hellen kentlerinden Sparta ve Akha'nın ilişkilerinden dolayı meydana gelen kargaşa sırasında, sürgünde bulunanlar Sparta'ya geri dönerek hükümeti devirmek için mücadele etmişlerdir (Balsdon, 1979, s. 102).

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde *Exilium*¹

Polybius Roma hukuku üzerine yaptığı analizinde, Roma'nın *exilium* yani sürgün uygulamasını benzersiz olarak gördüğünü belirtmiştir (Polyb. 6.14.6-8). Yaklaşık yüzyıl sonra Cicero ise, Roma sürgününü diğer ulusların yasalarında uygulanan sürgün ile karşılaştırmıştır. Bu uygulamanın Roma geleneğinin ayırt edici bir özelliği olduğunu vurgulamıştır (Cic. Caec. 100). Roma sürgününün kültürel arka planını anlamamanın anahtarı, Cumhuriyet yönetimi sınıflarının ahlakı ile ilgilidir. Roma'da geliştirilen sürgün kavramı, *concordia*'nın (duygu birliği, uyum) politik idealine dayanmaktadır. *Concordia*, devletin düzgün bir şekilde yönetilmesini sağlamak için, bireylerin ve sosyal sınıfların aralarındaki politik uyumu göstermektedir. Bu uyum genellikle de *patricius*'lar (soylu, aristokrat) ile *pleb*'lerin (avam, alt sınıf) veya *equites* (atlı sınıf) ile senatörlerin aralarındaki iş birliği açısından ifade edilmiştir (Kelly, 2006, s. 9-10). MÖ birinci yüzyıl yazarı Halikarnassuslu Dionysius *concordia*'nın ana öğelerini özlü bir şekilde anlatmıştır. Romalıların Romulus'tan itibaren sağlam bir uyum içerisinde olduklarını ve çıkan büyük anlaşmazlıklarda dahi katliamların görülmediğini, anlaşmazlıkların medeni bir şekilde çözüldüğünü belirtmiştir (DH. 2.11; 2.62).

Roma hukukunda *exilium*², suça karışan bir kişinin yargılanması sırasında mahkemeden veya mahkûmiyetten kaçınmak için zorunlu veya gönüllü olarak sürgüne

¹*Exilium*; sürgün etme, sürgün (kişi), sürgün yeri ve geri çekilme anlamlarında kullanılmaktadır. İngilizcedeki exile kelimesi de latince *exilium*'dan türetilmiştir. *Exilium*, toplulukların ve bireylerin zorunlu sınır dışı edilmelerini ve gönüllü olarak sürgüne gitmelerini kapsamaktadır (Sherwin-White, 1996, s. 35; Gaertner, 2007, s. 2; Bowie, 2007, s. 21; Alova, 2017, s. 228).

gitmesi demektir (Berger, 1953, s. 463; Umur, 1975, s. 70). Zorunlu sürgün uygulaması, suçta göre değişiklik göstermektedir. Bunlar; daha hafif bir sürgün türü *relegatio* ile daha sert bir uygulama olan *deportatio*'dur. *Relegatio, magistra* (yüksek rütbeli memur) tarafından idari bir eylem olarak veya bir ceza davasında yargı yoluyla bir vatandaşın sınır dışı edilmesidir. Bu ceza bazen belirli bir süre için bazen de süresiz olarak uygulanmıştır (Berger, 1953, s. 463; s. 673; Umur, 1975, s. 179; Grubbs, 2002, s. 7-12). *Deportatio* ise, ciddi bir suçtan dolayı mahkûm olan bir kişinin süresiz sürgün edilmesidir. Tüm malına ve mülküne el konulması, Roma vatandaşlığını kaybetmesi, belirli bir yere, örneğin bir adaya hapsedilmesi gibi ek cezalar içerdiğinden dolayı en ağır sürgün biçimidir (Berger, 1953, s. 432; Umur, 1975, s. 56).

Relegatio'nun, özellikle cumhuriyet döneminde ve erken imparatorluk döneminde yaygın bir ceza olarak kullanıldığı bilinmektedir. Zorunlu sürgün cezaları, *imperium* (devlet iktidarını fiilen kullanabilme yetkisi) yetkisine sahip *magistra*'lar tarafından uygulanmıştır. Bir vatandaş tek kararname ile sürgün edilebilir, hatta belirli bir yere sürgüne gitmesi için zorlanabilirdi. Daha düşük yetkili *magistra*'lar muhtemelen bu güce sahip değildiler. Bu tür sürgünler MÖ 161 yılında Roma'da, Hellen filozofların kovulması ve istenmeyen yabancıların Roma'dan uzaklaştırılması için de kullanılmıştır. *Praetor* (başyargıç, komutan) Gnaeus Cornelius Scipio Hispanus, MÖ 139 yılında *relegatio*'yu özellikle bu nedenle kullanmıştır. Keldani ve Yahudilerin Roma'dan sınır dışı edilmesi için böyle bir bildiri yayınlamıştır (Cic. Dom. 55.96; Cic. Sest. 28-29; Dio. 38.16.4; Gell 15.11; Balsdon, 1979, s. 98-106; Nay, 2000, s. 37-47; Çevik, 2019, s. 42).

Bazı durumlarda zorunlu sürgün cezası olarak *relegatio*'nun uygulanmasından önce, kimi istenmeyen vatandaşların gönüllü sürgün olarak Roma'dan ayrılmaları istenmiştir. Ayrıca bazen *magistra*'lar Roma'da devletin uygun işlemlerini sağlamak için bazı vatandaşları zorla sürgüne göndermişlerdir. Bu tür kişilere Roma'yı terk etmeleri için muhtemelen üç gün, İtalya'yı terk etmeleri içinse bir aylık süre verilmiştir (Greenidge, 1901, s. 334; Strachon-Davidson, 1912, C. 1, s. 109; Bauman, 1996, s. 75).

Roma hukukunda *magistra*'lar, resmi görevlerini yerine getirmeyen ve bozgunculuk yapan kişileri belirli bir yerden çıkarmak için de zorlayıcı önlemler alma yetkisine sahiptiler. Daha çok da sakıncalı görülen yabancıların Roma'dan çıkarılması için *relegatio* kullanılmıştır. Sürgüne giden kişi için, bir şekilde Roma makamları tarafından kendisine ulaşılmasını engellemenin yolu, Roma topraklarını terk edip yurtdışında yeni bir yerde ikamet etmektir. Ama bununla birlikte yasaklanmış bir adam, halk düşmanı olarak kabul edilebilir ve Roma topraklarından kaçabilse de asla güvende olamazdı (Plut. Sul. 31; Balsdon, 1979, s. 104).

Zamanla uygulanan cezaların daha insancıl hale getirilmesi gerekliliği düşüncesi ile gönüllü sürgün kavramı ortaya çıkmıştır. Soylu Roma vatandaşları, olası bir kovuşturma sonucunda mahkûmiyetle yüzleştiklerinde, hukuki cezadan kaçınmak için gönüllü sürgüne gitmeyi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla sürgün, aslında çoğu ölüm mahkûmiyetinin pratik bir sonucu olmasına rağmen, yasalarda bulunan resmi bir ceza değildir. Gönüllü olarak sürgüne gidebilme imkânının varlığı nedeniyle Cumhuriyet döneminde, Roma vatandaşlarına karşı uygulanan ölüm cezalarının nispeten az sayıda örneği vardır. Gönüllü sürgüne giden kişi, istediği yere yerleşmekte özgürdür. Böylece hayatının geri kalanını

² On İki Levha Yasaları'nda, ölüm cezası gibi ağır cezaların nasıl uygulanacağı ile ilgili hükümler olmasına rağmen *exilium* ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Geniş bilgi için bkz., Sandalci, 1993.

Roma'nın müdahalesi olmadan yaşayabilir ve sürgüne gidişi ile de yeni suçlamaları önleyebilirdi (Balsdon, 1979, s. 104; Türkoğlu, 2017, s. 112).

Roma hukukunda sanık, duruşma başlamadan önce sürgüne gidebilir veya ayrılmadan önce yasal işlemlerin tamamlanmasını bekleyebilirdi. *Iudicium populi* (*comitia centuriata* öncesi yapılan yargılama, halk meclisi önünde yapılan duruşma) yargılamasında karar sürecinde son kabile oy kullanmadan önce sanık istediği yere gidebilirdi. Başka bir deyişle resmi olarak hüküm giymeden önce *exilium* hakkını kullanmakta özgürdü. Ayrıca duruşma bir *iudicium populi* önünde olursa, sanık kaçış kararı verse bile mahkûmiyetten sonrası için bekleyebilirdi. Sürgün yeri olarak, Roma kenti tüm sürgünlere kapalıydı. Hatta MÖ birinci yüzyıldaki Müttefikler Savaşı'ndan bir süre sonra, bu kısıtlı bölgeye İtalya da eklenmiştir (Lintott, 1999, s. 147-162; Bauman, 2000, s. 44-46; Kelly, 2006, s. 17-19). Ancak gönüllü sürgünde, bir kavram kargaşasının da olduğunu belirtmek gerekir. Gönüllü sürgün, sadece soylu Roma vatandaşlarının mı yoksa tüm vatandaşların tercih edebileceği bir hak mıydı, kesinlik kazanmış değildir. Çünkü; Romalılar soylu Roma vatandaşlarına mümkün olduğunca ağır cezalar vermekten kaçınırlarken, alt sınıfa mensup vatandaşlara çok ağır cezalar vermekten kaçınmamışlardır. Zamanla gönüllü sürgüne gidebilme konusunda kısıtlamalar getirilmiştir. Gönüllü sürgünün yasal bir hak olarak kabul edilmesi, ancak Lucius Cornelius Sulla (MÖ 138-78) döneminde olmuştur (Türkoğlu, 2017, s. 113-115).

Sürgün, Roma vatandaşları tarafından sahip olunan ve sivil özgürlük ifadesini temsil eden bir haktır. Ancak sürgün yasal bir hak olarak görülmüş olsa da dönemin kaynaklarında gönüllü sürgünün yasal bir hak olmadığına dair örnekler de vardır. Çünkü; yargılama sırasında sanığın mahkemede bulunmasını sağlamak için *magistra*'lar zanlıları hapsedme yetkisine sahiptiler. Böyle bir hapsedme, sanığın sürgün imkânına ulaşamaması demektir. Normal şartlarda, sanık durumundaki herhangi bir vatandaş, para veya mülkten oluşan kefaletlerle (*vades*), mahkeme öncesinde (her durumda olmasa da) hapis cezasından kurtarılabilirdi. Ancak Livius, MÖ 212'de öldürme suçları ile suçlanan bir grup vatandaşın kamuoyunun talep etmiş olduğu *vades* imkânına sahip olmasına rağmen hapse atıldığını bildirmektedir (Liv. 3.13; 25.4; Greenidge, 1901, s. 331-334; Nippel, 1995, s. 7, 52; Baumann, 1996, s. 15; Lintoot, 1999, s. 99).

Duruşma öncesi uygulanan bu tür hapis cezaları, sanıkların sürgüne gitmelerini kolayca engellemiştir. Ancak bu hapsedme yetkisi sınırsız değildir. Yüksek otoriteye sahip bir *magistra* veya bir *tribunus plebis* (*pleb*'lerin haklarını savunan büyük memur) *axilium* yetkisini (vatandaşları *magistra* yargısına karşı koruma yetkisi) kullanarak, bir sanığın hapsedilmesini engelleyebilirdi. Örneğin, büyük bir dava olmamasına rağmen, L. Cornelius Scipio MÖ 180'de hapsedilmiştir. Ancak reform denemeleri ile bilinen Tiberius Sempronius Gracchus'un (MÖ 163/2-133) *tribunus plebis* olan babası Tiberius Sempronius Gracchus (MÖ 217-154) *axilium* yetkisini kullanarak onun hapsedilmesini engellemiştir. Roma vatandaşlarının sürgüne gidebilme haklarına ilişkin açık bir kanıt Iulius Caesar'ın, Gaius Sallustius Crispus'un (MÖ 86-35), *Bellum Catilinae*'deki söylevinde³ yer almaktadır. Bu söylevde yakalanan komplocuların hayatlarının bağışlanması gerektiği savunulmuş ve iki kez, suçlulara *exilium*'a izin veren yasalara atıfta bulunulmuştur: "...benzer şekilde diğer yasalar, mahkûm olan suçluların hayatlarını kaybetmemeleri için sürgüne gönderilmelerini emretmektedir. ...suçlu bulunanlar için sürgüne izin veren Lex Porcia ve diğer yasalar

³ Sallustius'un *Bellum Catilinae* eserinde dört söylev bulunmaktadır: Catilina'nın İlk Söylevi, Gaius Iulius Caesar'ın Söylevi, Marcus Porcius Cato'nun Söylevi, Catilina'nın İkinci Söylevi. Geniş bilgi için bkz., Dinlerer, 2019.

oluşturulmuştur" (Sall. Cat. 51). Bu pasajlara dayanarak bazı yetkililer, *Lex Porcia* ile yargılanma sürecinde, cezalardan kaçınabilmek için sürgüne yasal olarak izin verildiğini belirtmişlerdir (Liv. 38.57; Botsford, 1909, s. 250-252; Alexander, 1990, s. 5-7; Kelly, 2006, s. 20-22). Bahsi geçen *Lex Porcia*, MÖ 199, 195 ve 184 yıllarında Marcus Porcius Cato (MÖ 234-149) döneminde ceza davalarında mahkûm olan kişilerin temyiz haklarını kullanmalarını sağlayan yasalar olarak çıkarılmıştır (Berger, 1953, s. 558).

Sallustius'un belirtilen ilk pasajdaki ifadeleri, Roma vatandaşlarının kırbaçlanmasını yasaklayan *Lex Porcia* ile sürgüne izin veren diğer yasalar arasında net bir ayırım yapmıştır (Sall. Cat. 51). Ancak bu görüşlere rağmen, MÖ 186 yılında tehlikeli olduğu düşünülen Bacchus kült hareketini araştırmak için Roma *senatus*'u tarafından yetkilendirilen özel komisyon birçok kişinin öldürülmesine neden olmuştur. Hatta öldürülenlerin arasında kadınlar da vardır. Bu yaygın infazlar, komisyon tarafından suçlananların gönüllü sürgüne gönderilmediğini göstermektedir (Liv. 39. 8-15; Cic. Legibus. 2.37; CIL I 2.581; Jones, 1972, s. 27-28; Baumann, 1990, s. 334-348; 1996, s. 17). *Tribunus plebis* Publius Clodius Pulcher (MÖ 93-52), MÖ 58 Şubat'ında sivil huzursuzluk dönemlerinde vatandaşların idam edilmesini sağlamak için, uygulanan *senatus consultum ultimum*'a (*senatus*'un nihai kararı) karşı halkçı duruşuyla bir yasa önermiştir. Ancak kendisi Cicero'nun politik düşmanı olarak bilindiği için tepkilere maruz kalmıştır (Kelly, 2006, s. 110-111).

Aquae Et Ignis Interdictio ve Exilium

Sulla döneminde bazı yasalarla, ciddi suçlamalara karşı *aquae et ignis interdictio* (su ve ateşten men cezası) uygulanmıştır. *Aquae et ignis interdictio*; bir suçlunun diğer vatandaşların ortak yaşamından dışlanması demektir. Yani suçlular beslenme ve barınma imkânlarından yoksun bırakılmışlardır. Aslında *aquae et ignis interdictio* doğrudan bir sürgün cezası olmasa da, suçluların Roma'da yaşama imkânlarının ellerinden alınması anlamına geldiği için, suçlular zorunlu olarak sürgüne gitmişlerdir. Ayrıca bu yaptırım, yargılamadan kaçan sanıkların geri dönmelerini engellemek için de uygulanmıştır. Aslında pratik olarak da vatandaşlık ve mülk kaybı ile bağlantılı bir sürgündür. Ayrıca izinsiz ülkelerine geri dönmeleri halinde, ülke sınırları içerisinde onlarla karşılaşanlar tarafından öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır (Berger, 1953, s. 507; Umur, 1975, s. 90).

Bir sanık yasaklı bölgeyi terk ettikten sonra, dilediği yere gidebilirdi. Ama sanık anavatanından ayrılıp sürgüne gittikten sonra, hakkında *concilia plebis* (*pleb*'lerden oluşan halk meclisi), tarafından *aquae et ignis interdictio* karamamesi çıkarılabilir ve bu kararname ile kaçığın Roma topraklarına geri dönmesi resmen yasaklanmış olurdu. Bu nedenle birçok sürgüne giden Romalı, yeni bir topluluğun vatandaşı olmayı tercih etmiştir. Bu kararname, sürgüne gidenler hakkında *aquae et ignis interdictio* ile özellikle mülklerini kaybetmeleri gibi bazı yarı yasal cezalar da getirmiştir. Cicero'nun belirttiği gibi; diğer devletlerin aksine Romalıların cezayı ceza olarak kullandıkları hiçbir yasaları yoktur (Cic. Caec. 100; Kelly, 2006, s. 1-2).

Aquae et ignis interdictio ile bir suçlunun yaşamı ve mülkleri tehlike altında olabilirdi. Aslında bu ceza kutsal hukukun ciddi bir şekilde ihlal edilmesi durumunda uygulanan *sacratio* ile cezalandırılma uygulamasından türemiştir. Yani Roma ceza hukukunun en eski hükümlerinden biri olan *sacratio*, kutsal olan değerlere karşı işlenen ciddi suçlara karşı uygulanmıştır. Bu iddia ile cezalandırılan ve *sacer homo* adı verilen bu kişiler topluluktan dışlanmışlardır. Ayrıca dinsizlikle suçlandığı düşünülen bu kişilerin, yasal sonucu olmaksızın herhangi biri tarafından öldürülmelerinde bir sakınca yoktur (Berger, 1953, s.

687; Kelly, 2006, s. 27-28; Türkoğlu, 2017, s. 108). Sanıkların Roma'nın yetki alanından kaçmalarına izin veren uygulamalar nedeniyle, mahkûm edilen kişilere karşı yürütülen ölüm cezası ile ilgili olarak mevcut kaynaklarda çok az vaka vardır. Mevcut kaynaklar sürgünlerin sadece siyasi nedenlerle suçlanan soylu Romalılar tarafından kullanıldığını göstermektedir. Yani bu sürgün hakkının, siyasi olmayan suçlarla itham edilen alt sınıflara sağlanıp sağlanmadığı bilinmemektedir (Greenidge, 1901, s. 338-344; Nipel, 1995, s. 21-26; Bauman, 1996, s. 15-16; Lintott, 1999, s. 155).

Livius, yargı tehlikesinden kaçınmak için sürgüne giden vergi tahsildarı Marcus Postumius Pyrgensis'in, geri dönmesini engellemek için hakkında *aquae et ignis interdictio* kararının alındığını kaydetmektedir. MÖ 212 yılında devletten deniz kazalarında batan gemileri için haksız tazminat talep ettiği iddiasıyla ölüm cezası davasıyla karşı karşıya kalan Postumius, duruşmadan önce hapis cezasından kaçınmak için kefalet vermeye zorlanmıştır. Her ne kadar kefalet vermiş olsa da Postumius, daha sonraki duruşmasında yer almamıştır. Bunun üzerine *tribunus plebis*'ler; Postumius'un duruşmaya çağrılmasına rağmen 1 Mayıs'a kadar, mazereti olmadan gelmemesi halinde, sürgün olarak kabul edilmesine ve bir kanun kaçağı olarak mallarına el konulmasına karar vermişlerdir. Ayrıca *aquae et ignis interdictio* kararnamesi çıkarılarak beslenme ve barınma imkânından yoksun bırakılması için de karar verilmiştir (Liv. 25.4.9).

Bu yasaklama, sürgüne giden kişinin Roma'ya, eski vatanına yeniden dönmesini etkin bir şekilde engellemiştir. *Aquae et ignis interdictio* engeli olmadan resmi suçlamadan kaçan bir kişi, duruşmasının yasal sorunları ortadan kalktıktan sonra Roma'ya dönebilirdi. Daha sonra *postliminium* (yurda geri dönme durumlarında yitirilmiş hak ve hukukun geri verilmesi) ile de Roma vatandaşlığını geri kazanmaya çalışabilirdi. Ama istendiğinde *aquae et ignis interdictio* ile sürgüne giden kişinin geri dönmesi önlenebilirdi. Romalılar, gıyaben hüküm verme konusuna sıcak bakmadıkları için, bu sürgün karinesi ile sanıkların Roma'ya dönmelerini ve yasal işlemlerini engellemeye çalışmışlardır. Ancak bu yöntem herkese karşı da uygulanmamıştır (Greenidge, 1901, s. 512; Strachan-Davidson, 1912, C. 1, s. 29-30; Kelly, 2006, s. 26-27).

Örneğin; L. Scipio Africanus (MÖ 236/5-183), Seleukos Kralı III. Antiokhos (MÖ 241-187) ile olan ilişkilerinden dolayı suç işlemekle itham edilmiş ve duruşması devam ederken kenti terk etmek zorunda kalmıştır. MÖ 187/184 yıllarında Liternum Kasabası'na gitmiştir. Davası yeniden başladığında kardeşi Lucius, Africanus'un hastalığı nedeniyle duruşmaya katılamayacağını belirtmiştir. Ancak bu mazeret, davayı savunan *tribunus plebis*'ler tarafından reddedilmiştir. Buna rağmen L. Scipio bu kararı, yüksek *tribunus plebis* heyetine temyize götürmüştür. Böylece, Africanus'un iddia ettiği hastalığı nedeniyle duruşması ertelenmiştir. Sanık, asla Roma'ya dönmediği ve kısa süre sonra da öldüğü için erteleme kalıcı olmuştur (Liv. 38.52-53; Scullard, 1951, s. 290-303). Africanus Roma'ya eşi benzeri görülmemiş hizmetler yapmış olduğu için, mahkemeye çıkmamasına rağmen Postumius gibi bir sürgün ilan edilmemiş ve Roma'ya dönmesi de *aquae et ignis interdictio* ile engellenmemiştir (Kelly, 2006, s. 27-28).

Hâkim görüş şudur ki; Cornelius Sulla'nın diktatörlüğü döneminde MÖ 82/81'de çıkarılmış olan *Leges Corneliae* ile *aquae et ignis interdictio* yasallaşmıştır (Berger, 1953, s. 549; Umur, 1975, s. 109; Baumann, 1996, s. 26-28; Keavenes, 2005, s. 146; Kelly, 2006, s. 39-40). Daha sonra MÖ 50'li yılların çalkantılı siyasi dönemine gelindiğinde cezayı, ceza olarak zorunlu kılacak bazı yasalar çıkarılmıştır. Görünüşe göre MÖ 55 tarihinde seçimlerde

yolsuzluk yapan kişilerin suiistimallerini engellemek için çıkarılmış olan *Lex Lecinia Sodaliciis* içeriği de ceza olarak *exilium*'a sahiptir. Ayrıca Augustus döneminde, seçimlerde yapılan yolsuzluklara karşı MÖ 18'de çıkarılmış olan *Lex Iulia Ambitus* ile seçim yolsuzluğu yapanlara on yıl süren bir sürgün cezası verilmiştir. Öldürme suçu gibi ciddi suçlarda, *aquae et ignis interdictio*'ya çarptırılan hükümlülerin, Roma'dan kaçtıklarında muhtemelen mallarına da el konulmuştur. Örneğin Milo, MÖ 52 yılında bu yasaya göre mahkûm edildiğinde tüm mülkünü kaybetmiştir. MÖ 82'de Sulla döneminde çıkarılmış *Lex Cornelia de Sicariis*, [yalancı şahitlik yapmak, insan kurban etmek, hadım etmek ve hâkimin haksız hüküm vermesi gibi suçları *quaestio*'ya (özel bir *praetor*'un başkanlık ettiği ceza mahkemesi) havale ederek düzenleyen yasa] cinayet işleyen kimselerin ölüm cezası yerine bu ceza ile cezalandırılmalarını ortaya koymuştur (Cic. Att. 5.8; Cic. Caec. 100; Mur. 3-5; Berger, 1953, s. 361; Lintott, 1974, s. 77-78; Umur, 1975, s. 115; Balsdon, 1979, s. 102-105; Marshall, 1985, s. 208-209; Alexander, 1990, s. 151-152; Bauman, 2000, s. 45-46; Türkoğlu, 2017, s. 52).

Sürgüne giden bir Roma vatandaşı, yasal bir cezadan kaçınmak için vatanından kaçtığında, *Civis Romanus* (Roma vatandaşı) olmaktan vazgeçmiş değildir. Hatta *aquae et ignis interdictio* ile cezalandırıldığında bile, o hâlâ Roma vatandaşıdır. Cicero'nun bu konudaki açıklaması Roma hukukunun eşsiz ilkesini açıkça göstermektedir: “Herhangi bir vatandaşın vatandaşlığı, uygulanması istenmesine rağmen hayatını kaybetmeden elinden alınamaz. Onlar istemedikçe vatandaşlıkları onlardan alınamaz ama onlar isterlerse vatandaşlıklarını terk edebilirler. Hiç kimse bizim yasalarımıza göre iki devletin vatandaşı olamayacağından, Roma vatandaşlığı ancak bir sürgününün, başka bir devletin vatandaşlığına geçmesiyle geçersiz olur”. Cicero başka bir konuşmasında bu iddiayı tekrarlayarak, *aquae et ignis interdictio*'nun sürgündeki vatandaşları Roma vatandaşlığından çıkarmaya ve yeni bir devletin bayrağını kabul etmeye teşvik etmek için tasarlanmış bir önlem olduğunu da sözlerine eklemiştir (Cic. Caec. 100; Cic. Dom. 78).

Cassius Dio'daki bir pasajdan da *aquae et ignis interdictio* uygulamalarının Roma vatandaşlığını sonlandırmadığı anlaşılmaktadır (Dio. 57.22). Ancak MS 23'te İmparator Tiberius (MS 14-37), *aquae et ignis interdictio* cezası alanların vasiyette bulunmalarını yasaklamıştır. Roma hukukunda, geçerli bir Roma vasiyetnamesi hazırlanması önemli bir vatandaşlık ölçüsüdür. Ancak Tiberius'un kararnamesiyle; eğer sanığın suçlu olduğu kesinleşirse, Roma ayrıcalıklarından yararlanması yasaklanmıştır. Aslında bir adam, ölüm cezası nedeniyle Roma yargısından kaçtıktan sonra eski vatandaşlığının ona çok fayda sağlamadığı da anlaşılmaktadır. Teknik olarak bir kişi hâlâ bir Roma vatandaşıyken, herhangi bir topluluğa ikinci bir vatandaş olarak girmesi yasaklandığı için, vatandaşlık haklarından sadece birkaçını kullanabilirdi. Bu nedenle sürgüne gidenlerin çoğu, yeni bir devletin imtiyazını alarak, bu süreçte Roma vatandaşlığından vazgeçmişlerdir. Yani sürgüne gitmek zorunda kalan Roma vatandaşları, gittikleri ülkenin vatandaşlığına geçmişlerdir. Böylece o ülkenin vatandaşlarının sahip oldukları diğer haklara da sahip olmuşlardır (Strachan-Davidson, 1912, C. 1, s. 39-55; Kelly, 2006, s. 45-47).

Bu sayede sürgüne gidenler, bir yabancı olarak yeni statülerinden doğan pek çok haklar elde etmişlerdir. Sürgünde, kalıcı olarak Roma yetki alanının dışında kalabilirler ve böylece kaçtıkları suçlamalar için cezalandırma korkusu olmadan yaşayabilirlerdi. Bazı durumlarda sürgüne giden kişiler, Roma vatandaşlığından vazgeçmekte tereddüt etmişlerdir. Örneğin, Cicero hiçbir zaman sürgün sırasında *Civis Romanus* olmaktan vazgeçmediğini iddia etmiştir. Aslında Roma vatandaşlığından çıkmamak, sürgünden geri

dönme umudunu göstermektedir. Ancak sebebi ne olursa olsun bazı sürgün vakalarının açıkça gösterdiği gibi Roma vatandaşlığında kalmak da bazı riskler doğurmuştur (Cic. Dom. 85; Strachon-Davidson, 1912, C. 1, s. 53-54).

Ancak bir sanık, yargının vereceği cezalardan kaçınmak için Roma topraklarından ayrılma zorunluluğu ile karşı karşıya kaldığında yeni bir yerleşim yeri seçmek için de önemli bir karar vermek zorunda kalmıştır. Sürgün yeri seçiminde kişiye göre değişen birçok faktör rol oynamıştır. Sürgüne giden kişinin yasal sıkıntılardan kaçması için yeni konutu, Roma'nın yetki alanı dışında, en azından özerk bir statüde olan *civitates liberae*'da (Roma tarafından bir *lex civitatis* veya bir *senatus consultum* ile kendi özel hukuklarından yararlanabilme hakkı tanınmış olan devlet) olmak zorundadır. Bu nedenle Roma vatandaşı sürgünler için, özellikle kendilerine ait yasaları ve vatandaşlık hakları olan Latin sömürgeleri en uygun yerler olmuştur (Cic. Caec. 98; Umur, 1975, s. 37; Kelly, 2006, s. 54-55).

Sürgüne giden kişiler, suçluların devletlerarası iadesine maruz kalmamak için Roma'nın antlaşma yaptığı devletlerden birine gitmek zorunda kalmışlardır. Bu hak, *ius migrandi* (göçmenlik hakkı) olarak Roma'nın diğer Latin topluluklarıyla olan erken ilişkilerinin bir özelliğidir. Daha sonra bu hak Roma'nın antlaşma yaptığı Latium eyaletlerine kadar yayılmıştır (Sherwin-White, 1996, s. 34). Ancak Polybius, bu sürgün hakkının antlaşma yapılan tüm devletler için geçerli olmadığını belirtmiştir (Polyb. 1.6; 6.14). Buna rağmen sürgüne giden kişiler antlaşma yapılmayan devletlere yerleşmek için giderlerse, Roma vatandaşlıklarını kaybedebilirlerdi. Bu nedenle Roma vatandaşları genellikle Napoli, Praeneste ve Tibur gibi kentlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir (Balsdon, 1979, s. 103; 1996, s. 16; Shirwin-White, 1996, s. 126).

Sürgün yeri tercihi konusunda, herhangi bir yasal kısıtlama olmasa da tarihsel ve politik faktörler bu konuda etkili olmuştur. Cumhuriyet dönemi boyunca yeni bir yer seçiminde sabit kalan bir faktör, *clientelae* (hamilik) bağlantılarının varlığı olmuştur. Bir bölgede yapılan bu tür bağlantılar birçok avantaj sağlamıştır. Sürgüne giden kişinin, gittiği ülkenin vatandaşlığına geçişini kesinlikle kolaylaştırmıştır (Kelly, 2006, s. 66-69).

Sürgüne gitmek üzere olan bir Romalı, öncelikle sürgüne geçici mi, yoksa kalıcı olarak mı gittiği konusunda bir tercih yapmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle de seçilecek yer önemli olmuştur. Geri çağrılma umudu veya arzusu olmayanlar için Roma'ya yakınlık ya da iletişim kolaylığı çok da önemli olmamıştır. Örneğin, Gaius Porcius Cato (MÖ 157-109) İspanya'ya yakın Tarraco'nun uzak bir yerine taşınmış ve oranın vatandaşı olmuştur. Tarraco, Akdeniz'de Iber kıyılarında güzel bir bölgede ve Roma'nın politik yaşamından uzaklaşmıştır. Açıkçası Cato, bu kenti siyasi durumla veya eski iş arkadaşlarıyla yakın temas halinde kalmak için seçmemiştir. Roma'dan bu kadar uzağa gitme kararı kısmen politik tutumuna atfedilmiştir. Cato MÖ 133 yılında, Tiberius Sempronius Gracchus'un (MÖ 163/2-133) arkadaşları arasında gösterilmesine rağmen, bu arkadaşlık kendisi için siyasi bir yükümlülük haline geldiğinde, bu iş birliğini terk etmiştir. Ancak onun Tarraco'nun uzak bir yerini tercih etmesinin nedeni, İspanya ile uzun zamandır devam eden aile bağlarıdır. Oraya taşınması Roma'daki güncel olayların nabzını tutmakla ilgilenmediğini ve eğer geri dönme düşüncesi varsa bile böyle bir çaba içerisine girmek gibi bir amacının olmadığını da göstergesidir. Görünüşe göre Cato'nun, sürgünde hatırlanmak istemediği için Hellen dünyasının önde gelen kentlerinden birine yerleşmemesi, o dönem için alışılmadık bir tutumdur. Birçok Hellen kenti, mevcut olan entelektüel arayışların mekânı olarak eski anayurtlarına sırt çevirerek sürgüne gidenler için popüler yerler haline gelmiştir. Özellikle

Atina sık sık sürgün edilen Romalıların yeni evi olmuştur. Örneğin, *Praetor* Titus Albucius MÖ 105 civarında gasp nedeniyle hüküm giyen ve kaynaklara göre Atina'ya giden ilk sürgünlerdendir. Bu kenti, vatanı olarak kucaklamak için birçok nedeni vardır. Albucius, daha önce orada genç bir adam olarak çalışmış ve adı Hellen dostuna çıkmıştır. Hatta Hellen tarzı gösterişli tavırları nedeniyle, şair Gaius Lucilius (MÖ 180-103/02) tarafından alay konusu olmuştur. Ayrıca Epikuros felsefesinin tanınmış bir öğrencisi olarak, Atina'yı günlerini sonuna kadar mutlu bir şekilde geçirebileceği uygun bir yer olarak görmüştür (Grueen, 1968, s. 146-147; Alexander, 1990, s. 28; Kelly, 2006, s. 81-82).

MÖ 103 yılında başka bir Romalı sürgün, Hellas'ın doğusunda bir kentte yaşamayı seçmiştir. Quintus Servilius Caepio, Arausio'daki korkunç Roma yenilgisinden sorumlu komutanlardan biri olarak suçlanınca, Roma'dan kaçmıştır. Küçük Asya'da bir kent olan Smyrna'ya gitmiş ve oranın vatandaşı olmuştur (Cic. Balb. 28). Çünkü; MÖ 129 yılında Q. Servilius Caepio, Manius Aquillius'un Küçük Asya *Legati*'si (yetkili temsilci, *proconsul* vekili) olarak burada hizmet etmiştir. Dolayısıyla Caepio'yu bu kente çeken bazı bağlantılarının olduğu anlaşılmaktadır. Caepio, Arausio'daki yüzkarası olarak görülen felaketin odağındaki kişi olarak duruşmada kendisine karşı olan tutum dikkat çekicidir. Hapsedilerek sürgüne gitmesi engellenmeye çalışılmıştır. Bir *tribunus plebis*'in *axilium* yetkisini kullanmasıyla kurtulmuştur (Cic. Orat. 2.197). Caepio, hatırlanmak için umudunun olmadığını bir göstergesi olarak Roma'dan uzak bir kent olan Smyrna'ya gitmiştir. MÖ 90'dan sonra da orada ölmüştür. Yaklaşık aynı döneme denk gelen bir başka suçlama, MÖ 103 yılında L. Licinius Lucullus'un başına gelmiştir. Sicilya köle savaşı sırasında çok da başarılı bir komutanlık yapamamıştır. Ancak askeri eksiklikleri, onun başarısızlığının doğrudan nedeni olarak görülmemiştir. Çünkü; Roma'ya döndüğünde gasp ve vurgunculuktan mahkûm edilmiştir. Kaynaklarda doğrudan bahsedilmese de Lucullus'un, Heraklea'ya yerleştiği tahmin edilmektedir. Q. Caecilius Metellus Numidicus (MÖ 160-91) ise siyasi düşmanı Lucius Appuleius Saturninus (MÖ 130-100) tarafından desteklenen tarım yasalarına uymayı reddettiği için yargılanmadan önce MÖ 100 yılında Roma'dan ayrılmıştır. Metellus, Roma'ya yakın olmanın tehlikeli olabileceği düşünmüştür. Ayrıca geri dönmeyi de düşünmediği için Rhodos'a gitmiştir. Ancak Metellus, geri dönmeyi düşünmese de ailesi onun geri dönmesi için çok çaba sarf etmiştir. Çünkü Metellus'un ailesi siyasi güçlerinin zirvesinde ve Roma'da etkin bir ailedir. Sonuç olarak, Roma'ya geri dönmek isteyen sürgünler, başkente yakın olmayı tercih etmişlerdir. Geri dönmeyi düşünmeyenler ise mümkün olduğu kadar uzak bir yere yerleşmeyi tercih etmişlerdir (Alexander, 1990, s. 33-34; Kelly, 2006, s. 82-84).

Sürgünün Sosyal Boyutu

Aslında sürgün statik bir olgu değildir. Daha çok siyaset ve yönetim anlayışıyla yakından bağlantılıdır. Roma, Erken Cumhuriyet'teki küçük bir kentten Geç Cumhuriyet'te monarşi olma eşliğinde bir dünya imparatorluğuna doğru ilerlerken, sürgün uygulaması diğer siyasi kurumlarla birlikte gelişmiş ve değişmiştir. MÖ ikinci yüzyılın ortalarına kadar sürgün, Roma siyasetinin yürütülmesinde dengeleyici bir güç olarak uygulanmış ve *concordia* idealini teşvik etmeye yardımcı olmuştur. MÖ 133 yılında, Tiberius Gracchus'un senatörler tarafından öldürülmesi, Roma tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Böylece Roma siyasetinde şiddet, açık bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu siyasi çalkantı birçok vatandaşın sürgüne gitmesine neden olmuştur. Sürgün, siyasi muhalifleri kalıcı, barışçıl bir şekilde korumak için güvenilir bir yöntem olarak uygulandıkça katliamlar, *hostis* (siyasi düşman, hasım) bildirileri ve yasakları gibi diğer aşırı önlemler, rakip grupların ortadan

kaldırılması için uygun ortam oluşturmuştur. Geç Roma Cumhuriyeti'nde sürgün, iç kargaşada daha fazla değişikliğe neden olmuştur. İç gerilimler devleti açık bir iç savaşa doğru iterken sürgünden geri dönmeler de buna bağlı olarak gerilemiştir. Ayrıca hırslı liderler, sürgün edilmiş kişileri iç çatışmada potansiyel bir destek kaynağı olarak görmeye başlamışlardır. Bu yüzden Gaius Iulius Caesar (MÖ 100-44), sürgüne gidenlerin geri dönmelerini durdurmuş ve sadece bazı seçkin bireylerin geri dönmelerine izin vermiştir (Kelly, 2006, s. 14-15).

M. Tullius Cicero, Catilina komplosu nedeniyle yakalanan Catilina taraftarlarını yargısız bir şekilde infaz ettirmesi nedeniyle tepkilere maruz kalmıştır. Bu durum, *consul*'lüğü sonunda Cicero'yu Roma'dan kaçmaya zorlamış ve geçici olarak, Catilina'nın hayatta kalan birçok ortağı gibi sürgüne maruz bırakmıştır (Alexander, 1990, s. 14-15, 27; Mitchell, 1991, s. 98-143; Kelly, 2006, s. 108-110). MÖ 58 yılının Mart ayında M. Tullius Cicero, Roma kentinden ayrılıp sürgüne gitmek zorunda kalınca sürgünden, arkadaşı Atticus'a ölüm yerine sürgünü seçtiği için pişmanlığını; "*Beni hayatta kalmam konusunda ikna ettiğin için kendime zarar vermeyi düşünmüyorum. Ama hayatımdan ve kararımdan dolayı dövmememi engelleyemezsin*" diyerek dile getirmiştir (Cic. Att. 3.7). Cicero'nun on sekiz aylık sürgünü sırasındaki mektupları, durumuyla ilgili benzer ifadelerle doludur ve sürgünden geri çağırılma çabaları içerisinde olduğunu göstermektedir (Cic. Tusc. 5.108).

Titus Albicius ve Cicero, sürgüne karşı tepkileri farklı olsa da her ikisi de mahkûmiyet ile karşı karşıya kaldıklarında gönüllü olarak sürgüne gitmeyi tercih etmişlerdir. Bu tür bir yaptırımla karşı karşıya sadece ikisi kalmamıştır. Soylu Romalılar resmi görevlerinden dolayı kariyerlerini takip eden süreçte kovuşturmayla her zaman maruz kalmışlardır. Bununla birlikte, sürgüne giden tüm Roma vatandaşlarının sürgünleri perişan bir şekilde gerçekleşmemiştir. Örneğin, Cicero'dan önceki kuşağın sürgünlerinden olan T. Albicius'un, sürgün edildikten sonra yıldızı parlamıştır. T. Albicius anavatanına dönme isteğini ve siyasi kariyerini yeniden kazanma arzusunu hiçbir zaman kaybetmemiştir (Kelly, 2006, s. 1-3).

Yani sürgün cezası her zaman kalıcı olmamıştır. MÖ ikinci yüzyılın sonlarından itibaren sürgündeki belirli kişilere, geri dönme izni verilmiştir. Geri çağırılma ihtimali, Roma sürgün uygulamasındaki önemli değişikliklerden biri olmuştur. Müttefikler Savaşı'ndan (MÖ 91-88) hemen sonra, sürgünden geri çağırılmanın gerçekleştirilme şekli radikal bir biçimde değişmiştir. Hem P. Popilius hem de Metellus Numidicus vakalarında, politik ve sosyal istikrarsızlık Roma'ya geri dönmelerini sağlayan itici güç olmuştur. MÖ birinci yüzyılın başlarında partizan şiddetinin artmasıyla sürgünden geri çağırılma olasılığı daha da artmıştır. Bireysel geri çağırılmaların yerini toplu çağrılmalar almıştır. Bu durum zamanın politik mücadelelerinde destekçi kazanmak için kullanılmıştır. Siyasi nedenlerle sürgüne gidenlerin geri çağırılması, büyük ölçekli olarak MÖ 88 yılının çalkantılı döneminde olmuştur (Cic. Mil. 104; Sul. 89; Att. 16; Liv. Per. 69; Strachan-Davidson, 1912, C. 2, s. 35). Sürgünden geri çağırılma ile ilgili olarak Publius Sulpicius Rufus (MÖ 124/123-88), kendilerine yöneltilen suçlamalara cevap verme fırsatı dahi verilmeyen sürgünleri hatırlatmak için yapılan bir yasayı veto etmiştir. Ama daha sonra fikrini değiştirip, aynı yasayı önerdiğinde ise terminolojiyi değiştirip gönüllü sürgüne gidenleri değil, zorla sürgüne gönderilen vatandaşların geri çağırılması gerektiğini belirtmiştir (Cic. Rhet. Her. 2.45; Liv. Per. 127).

MÖ 95 yılında yürürlüğe giren *Lex Licinia Mucia*'dan (Roma vatandaşı olmadığı halde Roma vatandaşı gibi davranan kişilerin cezalandırıldığı yasa) etkilenerek sürgüne gidenlerin

bu şekilde geri çağrılmaları ilginç olmuştur. Roma vatandaşı olarak yasa dışı davranışları olan yabancıları araştırmak, Müttefikler Savaşı'nın sebeplerinden biri olarak sayılmıştır. Ancak bu yasa bir suç tanımladığı ve kendisinden önce açılan davalara bakmak amacıyla bir mahkeme kurduğu için sadece bir sınır dışı etme yasası olmamıştır. Birçok Roma vatandaşı kovuşturma korkusu nedeniyle Roma'dan kaçtığı için *Lex Licinia Mucia*, suçlunun vatandaşlıktan kolayca çıkarılmasının ötesinde bir ceza içermiştir. Muhtemelen bu yasa, Sulpicius'un belirttiği sürgünlerin kaynağı ve *tribunus plebis*'lerin yeni yetkilendirilmiş İtalyanların politik desteğini alma amacına uygun bir yasadır (Diod. 37.13; Liv. Per. 127; Plut. Sul. 8; Berger, 1953, s. 556; Badian, 1969, s. 486-490).

Sürgünün bir başka yönü de sürgün yolculuğudur. Sürgüne yolculuk kesinlikle yürek burkan bir olaydır. Sürgüne giden kişi, anavatanını, arkadaşlarını ve ailesini belki de sonsuza dek geride bırakmak zorunda kalmıştır. Sürgüne gitmek, yalnız bir deneyim olsa da sürgüne gidenler bu kaderi her zaman kendi başlarına yaşamamışlardır. Gerçekte sürgün edilmiş bir adam, sürgüne muhtemelen azatlı köleleri, köleleri ve belki de bir veya iki arkadaşı ile gitmiştir. Bu konuda sürgüne eşlik edenlerle ilgili kaynaklarda çok az bilgi vardır. Cicero'nun MÖ 58/57'de, sürgündeki yazışmaları sürgün hayatına dair en ayrıntılı açıklamalar olmasına rağmen, yazar onunla yolculuk edenlerden çok az bahsetmektedir. Mektupları, bazen yoldaşlarından (genellikle azatlı köleleri) bahseder, ancak onlar hakkında hiçbir ayrıntı vermez. Belki de onları korumak için böyle yapmıştır. Cicero'nun arkadaşı Sicca, ona Vibo'dan Brundisium'a kadar eşlik etmiştir. Cicero, Hellas dönüşünde yanında bulunanlarla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Örneğin, Brundisium'da azatlı kölesi Clodius Philhetaerus'u göz problemleri yaşadığı için Roma'ya geri gönderdiğini belirtmiştir. Ayrıca yazılarında Sallustius ve Pescennius adlı köle olmayan iki arkadaşından da bahsetmektedir (Cic. Fam. 14.4; Cic. Div. 1.59. Att. 3.8; Shackleton Bailey, 1977, C. 1, s. 286).

Sürgünün Ekonomik Boyutu

Sürgüne gitme ihtimali ile karşı karşıya kalındığında, dikkate alınması gereken ciddi ekonomik kaygılar da vardır. Olası sürgün durumunda, sürgüne gidenlerin kendi zenginliklerini öncelikle taşınabilir bir forma dönüştürmeleri temel stratejilerinden biridir. Sonuçta, sürgüne giden kişi memleketinden kaçarak, en azından servetinin bir kısmını koruyabilirdi. Roma'da ise, büyük bir para cezasıyla karşı karşıya kalabilirdi. *İudicia populi*'den (halk meclisi önündeki davalar) kaçan kişilerin *aquae et ignis interdictio*'nun bir uygulaması olarak mülklerine el konulması tehlikesinden dolayı, sürgünde yoksulluğa düşmemek için bazı önlemler almaları gerekmiştir. Halk meclisi önündeki mahkemelerin kararlarından kaçınanlar, *aquae et ignis interdictio* ile karşı karşıya kaldıklarında ciddi ekonomik cezalara maruz kalmışlardır. Bu nedenle de Roma'dan ayrılmadan önce varlıklarının çoğunu yurtdışına götürmek için mümkün olduğunca taşınabilir bir hale sokmuşlardır. Gaius Verres'in (MÖ 115-43) de davası başladığında yaptığı şey tam da bu olmuştur. Verres, Sicilya'da gayri meşru yollardan elde ettiği zenginlikler ile dolu bir gemiye sahip olduğu için suçlu olduğuna karar verilmesi tehlikesiyle karşılaşmış, sürgünü öngörerek gerekeni yapmaya çalışmıştır. Bu tür hazırlıklar, muhtemelen adli tehlike ile karşı karşıya olanlar için yaygın bir uygulamadır. Ancak İmparator Augustus (MÖ 27-14), bu tür uygulamaları engelleyebilmek için MS 12 yılında *exilium*'a bazı kısıtlamalar getirmiştir⁴.

⁴ MS 8 yılında Publius Ovidius Naso (MÖ 43-MS 17), Augustus tarafından Karadeniz kıyısındaki Tomis'e (Köstence) sürgüne gönderilmiştir. Ancak sürgünün nedeni tam olarak anlaşılamamıştır. Yazmış olduğu şiirlerin *SEFAD*, 2021; (45): 441-458

Sürgüne gidenlerin, birden fazla yük gemisine veya ikiden fazla küçük kürekli gemiye sahip olmaları yasaklanmıştır. Ayrıca yirmiden fazla, köleye veya azatlı köleye ve yarım milyondan fazla *sestertius*'a sahip olmaları da yasaklanmıştır (Kelly, 2006, s. 137-138). Dio bu önlemlerin, sürgüne gidenlerin gittikleri yerlerde çok lüks bir şekilde yaşamalarının önlenmesi için alındığını iddia etmiştir (Dio. 56.27). Sahip olunabilecek gemilerin sınırlandırılması, Verres'in Sicilya'da yağmaladığı varlıkların kaçırılması gibi faaliyetleri kısıtlamıştır. Madeni para üzerindeki sınır, taşınmaz malların nakde çevrilmesini engellemek içindir. Sürgüne giden bir kişinin sahip olabileceği kölelerin sayısındaki kısıtlama bile ekonomik gücün kısıtlanmaya çalışılması ile ilgilidir. Çünkü; ayrılmadan önce pahalı kölelerin satın alınması, taşınabilir serveti güvence altına almak için uygulanan bir yöntemdir (Cic. Ver. 2.5; 1.11-14). Augustus'un bu kararnameye olan ihtiyacı görmesi, Verres'in taktiklerinin ne kadar başarılı olduğunun göstergesidir. Sürgüne giden bir kişi için Roma makamları tarafından mallarına el konulmasını engellemenin bir başka yolu da, en azından özerk bir statüde (*civitates liberae*) olan bir ülkede gayrimenkul sahibi olmaktır. Böylece sürgüne giden kişiler ellerindeki servetlerinin en azından bir kısmını koruyabilmişlerdir (Kelly, 2006, s. 137-138).

Resmi olmayan kölelik de sürgüne giden kişilerin mülklerinin müsadere edilmesini engellemek için uygulanan başka bir yöntemdir. Eğer sürgüne giden kişi, mülklerini kaybetmiş, yani mülkleri açık artırmada satılmışsa, köleleri özgür olduklarını iddia edebilirler ve dolayısıyla sürgüne giden kişinin mülklerinin bir parçası olmadıklarını ileri sürebilirlerdi. Böylece sürgüne giden kişi, bu eski kölelerinden faydalanmaya devam edebilirdi. Çünkü; azatlı köleleri olarak ona sadakatle bağlı kalabilirlerdi. Cicero, MÖ 58 yılında Roma'dan kaçmadan önce bazı köleleri için böyle kurgusal bir manevra yapmıştır. Ancak azatlı kölelerinin gerektiğinde serbest meslek sahibi statülerini başarıyla temsil edip edemeyeceklerinden emin değildir. Bu nedenle bir mülkün toplam müsaderesinden kurtulmanın birkaç püf noktası vardır. Bu yollarla sürgüne giden kişi, sürgünde kendi varlıklarının bir kısmını elinde tutmayı başarabilirdi (Cic. Fam. 14.4; Dixon, 1986, s. 95-102).

Sürgüne hazırlıksız yakalananlar ise, yurtdışında yaşamlarını sürdürebilmek için olağanüstü önlemler almaları gerekmiştir. Sürgüne giden kişinin ailesinin mali gücü, bu durumu hafifletebilir veya geçim kaynağını olan parayı *clientelae*'lerden sağlayabilirdi (Dio. 28.97).

Borçlanma da sürgüne gidenin masraflarını karşılamasının başka bir yoluydu. Örneğin Cicero MÖ 58'de Roma'da ayrıldığında, kardeşi Quintus'a Küçük Asya valisi olarak yaptığı harcamalar nedeniyle borçlu olduğu için hazineden borç para almıştır. Bu hareketi Quintus'un haberi olmadan yapmıştır. Ama kardeşi ona kızmamış, hatta Cicero'ya ek borç teklifinde bile bulunmuştur. Ayrıca arkadaşı Atticus da ona kentten ayrılmadan önce yirmi beş bin *sestertius* borç vermiştir. Romalı *equites* Rabirius da, sürgünü sırasında Cicero'ya bir şekilde mali yardımda bulunmuştur. Rabirius'un babası da bu tür sürgünlere daha önce de borç vermiştir. Muhtemelen bu aile, sürgüne gidenlerin mülklerine karşılık borç para veriyordu (Cic. Q. Fr. 1.3; Att. 2.6; Rab. 47; Kelly, 2006, s. 138-139).

Q. Pompeius, MÖ 51'de sürgüne gönderildiğinde, çok yoksul olduğu için sürgünde çalışarak geçimini sağlamıştır. Ancak kışı, annesinin maddi desteğini alarak geçirmek

---

Augustus'un gerçekleştirmeye çalıştığı ahlak reformlarına zarar verdiği öne sürülmüştür (Thibault, 1964, s. 55-65; Syme, 1978, s. 215-229).

zorunda kalmıştır. Eski bir *procurator* (davalıyı ve davacıyı davada temsil eden kişi) bile onun sefil durumuna acımış ve onun davasını ücretsiz üstlenmiştir. Ayrıca bu gibi sürgüne giden kişilerin eşlerinin *sui iuris* (bir aile reisinin hâkimiyeti altında bulunmayan ve kendi haklarına sahip olan kimse) olarak, sürgüne uğramış kocalarına ne derecede maddi katkıda bulunabilecekleri de bilinmemektedir. Eğer Cicero'nun tutumu tipik olsaydı, eşlerin sürgüne uğramış kocaları adına mallarını feda etmeleri beklenebilirdi. Cicero'nun karısı Terentia, eşini desteklemek için kendi mülklerinin bir kısmını satmıştır. Cicero, eşine tepki göstermiş ve kendisi için varlıklarını kullanmasını istememiştir. Ona, servetini koruması ve çocukları için harcaması gerektiğini belirtmiştir (Cic. Fam. 14.1-2; Dixon, 1986, s. 95-102; Alexander, 1990, s. 151).

Bir kadının *sui iuris* olarak mülkiyeti, kocasının mülklerinden ayrı olduğu için mallarına el konulamazdı (Cic. Fam. 4.4). Ancak kadının mülkü genellikle kocasından ayrı olsa da kadının çeyizleri zaman zaman sorun oluşturmuştur. Örneğin, Gaius Sempronius Gracchus'un (MÖ 154-121) karısı Licinia böyle bir durumla karşılaştığında çeyizini kaybetmiştir. Katledilen kocasının mülkü ile birlikte çeyizi de devlet tarafından açık artırmada satılmıştır (Plut. Caius Gracchus. 17; Radin, 1913, s. 354-356).

Bu uygulamanın Geç Cumhuriyet'te standart olup olmadığı belirsizdir. Bir kadının çeyizinin durumu, kocasının mülklerine el konulması sırasında yetkililerin takdirine bırakılmıştır. Örneğin, MÖ 52 yılında mallarına el konulan ve sürgün edilen Titus Annius Milo Papianus, karısı Fausta'nın mülkleri için endişe duymuştur. Hatta büyük olasılıkla karısının çeyizine de el konulması nedeniyle bir tazminat talebinde bulunmuştur. Milo'nun bir arkadaşı olan C. Duronius, Philotimus'un finansal desteğiyle Milo'nun mülklerini açık artırmada satın almıştır. Milo bu satın alma işlemi nedeniyle Cicero'dan rahatsız olmuştur. Çünkü, Philotimus'un onun ajanı olduğunu düşünmüştür. Milo'ya göre Cicero, muhtemelen onun eski savunucusu olarak, el konulan mülklerini düşük bir fiyata satın alarak sürgünden kar elde etmiştir. Ancak Cicero'nun asıl amacı, Milo'nun mallarının ve kölelerinin vicdansız bir alıcı yani *mala fides* (başkasına ait olduğunu bildiği halde bir mala zilyet olan kimse) tarafından satın alınmasını önlemektir (Cic. Att. 5.8; Umur, 1975, s. 129; Dixon, 1986, s. 96-97; Kelly, 2006, s. 139-140).

Cicero ve Duronius, muhtemelen sürgünde olan arkadaşlarının mülklerini korumak için geleneksel bir yöntem uygulamışlardır. Taraflar bir araya gelerek onun el konulan mallarını satın alıp kendi korumaları altında tutmaya çalışmışlardır. Cicero, arkadaşına zor zamanında yardım etmeye çalışmıştır. Ama bu tutumu doğru anlaşılmamıştır. Milo, sadece Cicero'nun satın alma nedenlerini yanlış yorumlamakla kalmamıştır, aynı zamanda onu vurgunculukla suçlamıştır (Cic. Att. 5.8; Shackelton Bailey, 1971, C. 1, s. 96-108; Lintoot, 1974, s. 75-78; Dixon, 1986, s. 96-97). Milo'nun mülklerinin alıcıları olarak Cicero ve Duronius, Milo'nun borçlarından dolayı alacaklılarını tatmin etmek için onun yasal sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Milo'nun bazı mallarının borçlarını karşılamak için satılması gerekmiştir. Cicero, daha sonra temsilcisi Philotimos'un, Milo'nun mülklerinin satışından zimmetine para geçirdiğinden ve Milo'nun alacaklılarına ödeme yapmayı ihmal ettiğinden şüphelenmiştir. Bu durum Cicero için finansal sorunlara neden olmuştur. Milo, bu konuda Cicero'nun nedenlerini öğrendiğinde onun hakkındaki fikrini değiştirse de mülklerini kaybettiği için ona çok kızmıştır. Milo, M. Caelius Rufus ile güçlerini birleştirmiş ve Iulius Caesar'a karşı bir ayaklanmayı desteklemek için MÖ 48 yılında İtalya'ya döndüğünde Roma'daki evini geri almak için, eve silahlı bir çete göndermiş

ve el konulan mülkünü geri alma girişiminde bulunmuştur. Ancak evin mevcut sahibinin karısı, hane halkını organize etmeyi ve saldırıları geri püskürtmeyi başardığı için bu girişim başarısız olmuştur (Cic. Att. 5.2; 6.4; 6.5; 7.1; Cic. Fam. 8.3; Lintoot, 1974, s. 75–78; Marshall, 1985, s. 208–209; Alexander, 1990, s. 151).

SONUÇ

Roma'da yaşam hakkının korunmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Roma için, bu haklara sahip olabilecek yegâne kişiler Roma vatandaşları olmuştur. Roma vatandaşlığının ayrıcalık olarak kabul edildiği cumhuriyet döneminde, bu hakka sahip olmayan insanlar için bundan söz etmek mümkün değildir. Roma hukukunda, işlenen ciddi suçlara karşı zorunlu sürgün cezası uygulanmıştır. Zorunlu sürgün ile sanıklar vatandaşlıklarını, mallarını hatta belirli bir yere sürgüne gönderilmek suretiyle kısmen de olsa özgürlüklerini yitirmişlerdir. Roma yöneticileri kendilerini üstün bir Roma vatandaşı olarak gördükleri için zaman zaman yönetimi altındaki insanlara karşı, insan haklarına aykırı tutum sergilemişlerdir. Kendilerini sınırsız yetkiye sahip kişiler olarak görmüşlerdir. Ancak kimi yöneticiler için işler tersine dönmüştür. Mesnetsiz veya mesnetli suçlamalara maruz kalmışlardır. Bazen de siyasi düşmanlıklar nedeniyle suçlamalara maruz kalmışlardır. Bu durumlarda en azından soylu sınıf için yaşam hakkına önem verilmiştir. Ölüm cezası gibi ağır suçlarda bile Roma vatandaşlarına bir yaşam hakkı olarak gönüllü sürgün imkânı tanınmıştır. Sürgün bu suçlamalardan kaçınabilmenin yollarından biri olmuştur. Sürgüne maruz kalan vatandaşlar çok sayıda sorunla da yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Roma toplumunda Roma vatandaşlığına sahip olmak ayrıcalıklı bir haktır. Ancak her Roma vatandaşı Roma hukukuna göre eşit haklara sahip değildir. Yargılamanın sonucunda soylu sınıfının karşılaştığı cezalar ile soylu olmayan bir vatandaşın karşılaştığı cezalar aynı değildir. Soylulara mümkün olduğu kadar hafif cezalar verilmiştir. Sürgün hakkının soylu olmayan vatandaşlara verilir verilmemesi bilinmemektedir. Belki de bu hakkın verilmesi çok şey değiştirmeyecekti. Çünkü; sürgün hayatı yaşamak için gerekli maddi imkanlara sahip olmak gerekirdi. Bu nedenle soylular sürgün öncesi varlıklarını taşınabilir bir hale sokmuşlardır. Bu imkânı olmayanlar ise, hamilik ilişkilerine dayanarak sürgün yeri belirlemişlerdir. Sürgüne giden kişiler kimi zaman Roma'ya geri dönme arzu ile yaşamlarını devam ettirirken, kimi zaman da kaderlerini kabullenmek zorunda kalmışlardır. Roma hukukunda sürgün, sadece hukuki sonuçları olan bir olgu değildir. Sürgün ayrıca siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçları da olan bir olgudur.

SUMMARY

When faced with conviction, Rome's elite citizens could choose to voluntarily go into exile to avoid a legal punishment. This practice was widely applied in the Republican period of Rome. The exiled ones were free to settle anywhere except for some certain places. They could live freely in their place of exile. In this way, they could avoid any charges and sanctions against them. When the exiled ones thought of returning to Rome, they preferred places which were close to Rome. If they had no effort to return or if they had the anticipation of a possible hazard against them, they would prefer to settle in the farthest possible place away from Rome.

In order to survive wherever they went, the exiled ones were in an effort to put their wealth into a form that would enable them to take these away with them. In this way, they

could have a comfortable life in exile. They could also be in danger of losing their assets when faced with a possible conviction. With this method, they took a measure against this. However, Emperor Augustus introduced some restrictions in AD 12 to prevent such practices. Those who went into exile were prohibited from owning a cargo ship having more than a certain capacity or a vessel having more than two small oars. Also, they were prohibited from owning more than twenty slaves or freedmen, as well as more than half a million sesterces.

Other than voluntary exile, there was also compulsory exile. Compulsory exile application was practiced in two ways called *Relegatio* and *Deportatio*. *Relegatio*, is the deportation of a citizen at the end of an administrative act or a punishment. *Deportatio* is the permanent exile of a citizen for a serious crime. Even the property of the exiled person could be confiscated. The exiled person might be leaving their homeland, family, and friends, perhaps forever. On their way into exile, they could take freedmen, slaves, or friends with them. Sometimes for Roman citizens in exile, the enactment of *aquae et ignis interdictio* (ban from water and fire) was issued by *concilium plebis*. With this punishment, a criminal Roman citizen's relationship with other citizens was completely cut off. In other words, they were deprived of food and shelter. No Roman citizen was allowed to help them. If they came back from exile without permission, they could be killed on the spot.

The exiled ones did not lose their Roman citizenship in exile until they became the citizens of the state they went into exile because Rome did not accept a second citizenship. If this came into question, they would be expelled from Roman citizenship. M. Tullius Cicero, a distinguished Roman citizen, orator and statesman, chose to go into exile voluntarily because of accusations related to the Catilina conspiracy in 58 BC, with the support of his friend Atticus. However, he expressed his discontent with this situation by reproaching his friend. Elite Roman citizens could always encounter such situations. However, in Rome, the steps towards the protection of the right to live were always encouraged.

In this study, by taking the epigraphic, ancient and modern sources as basis, we attempt to evaluate the concept of *exilium* (exile), which is a phenomenon that existed in the Republican period of Rome.

Makale Bilgileri

Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı Yok
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Article Information

Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval..
Informed Consent:	No participant
Financial Support:	No financial support from any institution or project
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	No material subject to copyright is included

KAYNAKÇA

- Alexander, M. C. (1990). *Trials in the Late Roman Republic 149 BC to 50 BC*. Toronto-London: University of Toronto Press.
- Alova, E. (2017). *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aulus Gellius. (2016) *The Complete Works of Aulus Gellius*. United Kingdom: Delphi Classics.
- Badian, E. (1969). *Questiones Variae*. *Historia Zeitschrift für Alte Geschichte*. 18(4), 447-491. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/i399731>. Erişim Tarihi: 16.01.2021
- Balsdon, J.P.V.D. (1979). *Romans and Aliens*. London: Duckworth.
- Bauman, R. A. (1990). The Suppression of the Buchanals: Five Questions. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. 39(3), 334-348. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4436155>. Erişim Tarihi: 16.01.2021
- Bauman, R. A. (1996). *Crime and Punishment In Ancient Rome*. London-New York: Routledge.
- Bauman, R. A. (2000). *Human Rights In Ancient Rome*. London-New York: Routledge.
- Berger, A. (1953). *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Botsford, G. W. (1909). *The Roman Assemblies*. New York: The Macmillan Company.
- Bowie, E. L. (2007). Early Expatriates: Displacement and Exile in Archaic Poetry. J. F. Gaertner (Ed.), *Writing Exile: The discourse of Displacement in Greco-Roman Antiquity and Beyond* (s. 21-49). Leiden-Boston: Brill.
- Cassius Dio. (1914). *Dio's Roman History III*. (E. Cary, Trans.). London-Cambridge: William Heinemann Ltd.-Harvard University Press.
- Cassius Dio. (1955). *Dio's Roman History VII*. (E. Cary, Trans.). London-Cambridge: William Heinemann Ltd.-Harvard University Press.
- Cassius Dio. (1970). *Dio's Roman History II*. (E. Cary, Trans.). London-Cambridge: William Heinemann Ltd.-Harvard University Press.
- CIL https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/Bacchanal_johnson.htm. Erişim Tarihi: 27.04.2020
- Cicero. (1856). *The Orations of Marcus Tullius Cicero. Vol. II*. (C. D. Yonge, Trans.). London: H. G. Bohn.
- Cicero. (1958). *The Speeches of Cicero. Pro Sestio and In Vatinius*. (R. Gardner, Trans.). London-Cambridge: William Heinemann Ltd.-Harvard University Press.
- Cicero. (1964). *Rhetorica ad Herennium*. (H. Caplan, Trans.). London-Cambridge: William Heinemann Ltd.-Harvard University Press.
- Cicero. (2014). *Complete Works*. (C. D. Yonge, Trans.). United Kingdom: Delphi Classics.
- Çevik, C. C. (2019). *Roma'da Siyaset ve Felsefe*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Dinlerer, B. (2019). Sallustius'un *Bellum Catilinae* ve *Bellum Iugurthinum* Adlı Eserlerinde Karakter Betimlemeleri ve Söylevler Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dixon, S. (1986). Family Finances: Terentia and Tullia. B. Rawson (Ed.), *The Family In Ancient Rome* (s. 93-120). New York: Cornell University Press.

- Gaertner, J. F. (2007). The Discourse of Displacement in Greco-Roman Antiquity. J. F. Gaertner (Ed.), *Writing Exile: The Discourse of Displacement in Greco-Roman Antiquity and Beyond*. (s. 1-20). Leiden-Boston: Brill.
- Greenidge, A.H.J. (1901). *The Legal Procedure of Cicero's Time*. Oxford: The Clarendon Press.
- Grubbs, J. E. (2002). *Women and The Law in The Roman Empire*. London-New York: Routledge.
- Halikarnassuslu Dionysius. (1960). *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*. (E. Cary, Trans.). Cambridge-London: Harvard University Press-William Heinemann Ltd.
- Jones, A. H. M. (1972). *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*. New Jersey: Rowman and Littlefield Publishers.
- Keaveney, A. (2005). *Sulla The Last Republican*. London-New York: Routledge.
- Kelly, G. P. (2006). *A History of Exile In The Roman Republic*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Lintott, A. W. (1974). Cicero and Milo. *JRS*, 62-78. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/299260>. Erişim Tarihi: 16.01.2021
- Lintott, A. W. (1999). *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press.
- Marshall, B. A. (1985). *A Historical Commentary on Asconius*. Columbia: Missouri University Press.
- Plato. (1997). *Complete Works*. (J. M. Cooper, Trans.). Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Plutarkhos. (2013). *The Complete Works of Plutarch*. (B. Perrin, Trans.). Hastings: Delphi Classics.
- Radin, M. (1913). The Wife of Gaius Gracchus and Her Dowry. *Classical Philology*. 8(3), 354-356. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/261694>. Erişim Tarihi: 18.01.2021
- Sallust. (2010). *Catiline's Conspiracy. The Jugurthine. War Histories*. (W. William, Trans.). Oxford: Oxford University Press.
- Sandalcı, S. (1993). *On İki Levha Yasaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi.
- Shackleton Bailey. D. R. (1977). *Cicero: Epistulae Ad Familiares I*. London-New York-Melbourne: Cambridge University Press.
- Sherwin-White, A. N. (1996). *The Roman Citizenship*. Oxford: The Clarendon Press.
- Strachan-Davidson, J. L. (1912). *Problems of the Roman Criminal Law. I-II*. Oxford: The Clarendon Press.
- Syme, R. (1978). *History in Ovid*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Thibault, J. C. (1964). *Mystery of Ovid's Exile*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- Titus Livius. (1936). *History of Rome. XI*. (E. T. Sage, Trans.). London-Cambridge: William HeinemannLtd.-Harvard University Press.
- Titus Livius. (2006). *Hannibal's War. 21-30*. (J. C. Yardley, Trans.). Oxford: Oxford University Press.
- Titus Livius. (2007). *Rome's Mediterranean Empire. Books 41-45 and The Periochae*. (J. D. Chaplin, Trans.). Oxford: Oxford University Press.

- Türkoğlu, H. G. (2017). *Roma Hukukunda Suç ve Ceza*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Umur, Z. (1975). *Roma Hukuku Lügati*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Walbank, F. W. (1957). *A Historical Commentary on Polybius. Volume I*. Oxford: The Clarendon Press.
- Warmington, E. H. (1938). *Remains of Old Latin. III. Lucilius. The Twelve Tables*. London-Cambridge: William Heinemann Ltd.-Harvard University Press.
- Wilfried, N. (1995). *Public Order In Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.